

УДК 172.12:321.7

О. М. Кожем'якіна

Черкаський державний технологічний університет

ПОЛІТИЧНА ДОВІРА ЯК ЦІНІСНО-НОРМАТИВНА ОСНОВА ДЕМОКРАТИЧНОЇ ЛЕГІТИМНОСТІ

У статті здійснено концептуалізацію політичної довіри як нормативного та моральнісного джерела демократичної легітимності, звертаючи увагу на шляхи її формування та механізми посилення її ефективності в умовах конфлікту ідентичностей та ціннісних орієнтацій сучасного глобалізованого соціуму. Співвідношення концептів політичної довіри та легітимності розглянуто в аспекті аналізу процесів обґрунтованого визнання, соціального узгодження та моральної підтримки, застосовуючи методологічні засади системної теорії, дискурсивної етики, теорії соціальних змін. Як засіб формування та підтримки ефективності демократичної легітимності досліджується ліберальна недовіра як незалежний громадський контроль за діяльністю влади.

Ключові слова: *політична довіра, легітимність, демократія, визнання, комунікація, ліберальна недовіра.*

Питання визнання права влади на панування, її виправдання та дієвої підтримки набуває особливої гостроти в умовах демократичних перетворень сучасного глобалізованого соціуму, актуалізуючи проблематику соціального узгодження, взаємопорозуміння, процедур прийняття колективних рішень тощо. Зростаюча складність сучасного суспільства супроводжується появою нових і

більш складних форм політичних комунікацій, що зумовлює звернення до аналізу комунікативної та ціннісно-нормативної складових демократичної легітимності, враховуючи засилля маніпулятивних технологій та небезпеки різного роду дедемократизацій.

Тому вартими уваги постають концептуальні пошуки шляхів формування дієвих демократичних інституцій та активізації протистояння тоталітарним та авторитарним проявам, що виявились досить живучими в XXI столітті. Перш за все слід звернути увагу як на структурні можливості формування дієвої демократичної легітимності, так і на особистісні ознаки громадянських станів, що виявляються у критичній раціональності, громадянській активності, особистій відповідальності, толерантності тощо. В сучасних умовах саме здорове співвідношення активної політичної довіри у поєднанні з інституціалізованою критичною недовірою (вираженою в концепті ліберальної недовіри) має стати засобом протистояння політичним маніпуляціям, протидії зловживанням владою та ідеологічному терору, постаючи стимулом для формування дієвого громадянського суспільства.

Легітимативна сутність політичної довіри зумовлює її визначення як ключової проблеми сучасного політичного, морально-правового та філософського дискурсу. Виявляючи джерела легітимності як соціального схвалення та виявленої довіри, одну з перших її типологій здійснює М. Вебер, виокремлюючи традиційну, харизматичну та раціонально-законну легітимність відповідно до його ж концепції типів соціальної дії. Морально-солідаристську трактовку легітимності пропонує Е. Дюркгейм, наголошуючи на таких обов'язкових елементах легітимності, як моральний авторитет та повага.

Доповнюють та критично переосмислюють нормативну веберівську типологію з позицій аналізу стабільності соціальних систем Д. Істон, С. Ліпсет, Д. Хелд, Д. Бетхем, Ж. Шабо та ін. Зокрема, ідеологічну складову в процесах легітимації досліджує Д. Істон, який розширює класичну типологію шляхом виокремлення ідеологічної, структурної та персональної легітимності, що до-

зволяє поглибити аналіз джерел політичної довіри. На значущості в процесі легітимації прийнятних правил, узгоджених переконань та активної згоди на підкорення наголошує Д. Бетхем. Доповнити демократичну легітимність ідеологічною, технократичною та онтологічною пропонує Ж. Шабо, звертаючи увагу не лише на процедурний компонент легітимності, а й на засоби посилення політичної довіри, зокрема, шляхом залучення до влади професіоналів з високою мірою компетентності задля забезпечення ефективності діяльності політичної системи.

Виявлення ролі довіри в процесах легітимації, аналіз шляхів підвищення ефективності демократичної влади та чинників її оптимізації знаходимо в працях П. Розанваллона, Н. Лумана, Р. Хардіна, М. Догана, П. Штомпки, Ш. Айзенштадта та ін. Комунікативний контекст політичної взаємодії на основі публічної комунікації, що сприяє раціоналізації політичної довіри та перерформуванню традиційної легітимності, досліджують представники комунікативної практичної філософії, а саме – Ю. Габермас, О. Гьофе, К.-О. Апель та ін.

Однак при всьому розмаїтті концепцій легітимності влади все ж залишається недостатньо розробленою методологія аналізу функціонування політичної довіри в процесі витворення демократичної легітимності. Окрім того, враховуючи умови сучасного складноорганізованого та глобалізованого соціуму, потребує деталізації практична проблема легітимації влади, актуалізуючи проблему невпинної підтримки та підтвердження політичної довіри в кризовому мультикультурному середовищі.

Тому метою даної праці є концептуалізація політичної довіри як нормативного та моральнісного джерела демократичної легітимності, звертаючи увагу на механізми посилення її ефективності в умовах реального та потенційного конфлікту ідентичностей та ціннісних орієнтацій.

В якості базового елементу демократії політична довіра насамперед пов'язана з процесами легітимації, виявляючи міру та особливості підтримки

громадянами владних інституцій. Історія становлення демократії – це історія пошуку умов забезпечення свободи та гідності особистості, а також можливості узгодження інтересів усіх верств суспільства, відображаючи взаємодію індивідуальних та партикулярних інтересів, що методологічно обґрунтовано в теорії деліберативної демократії (започаткованої Ю. Габермасом). Виростаючи з аргументованого дискурсу, довіра постає ключовим легітимативним джерелом влади, означуючи міру підтримки та визнання діяльності владних інституцій як відповідних виявленим очікуванням, демонструючи, таким чином, оціночну раціоналізацію діяльності влади відносно її законності, ефективності, значущості та нормативної прийнятності.

Легітимність в широкому контексті розуміється як виправдане, визнане та унормоване закріплення відносин владарювання та підкорення. Легітимативна функція політичної довіри виявляється у позитивному сприйнятті влади та її інституцій у термінах справедливості, авторитетності, компетентності, надійності та ефективності. Зазвичай легітимність влади визначають саме в аспекті здатності системи породжувати та підтримувати довіру до владних інституцій як таких, що діють у інтересах суспільства, отримують схвальну моральну оцінку, визнаються ефективними.

Трактуючи легітимацію як процес формування та укріплення довіри до влади в напрямі визнання її законності, правильності, ефективності та правомірності, виокремимо, по-перше, її *правовий* аспект – як забезпечення функціонування влади законними підставами, що знаходить свій вираз в концепті легальності, та суспільне визнання такого владного панування, виражене в понятті легітимності; по-друге, її *стратегічний* аспект, розуміючи легітимацію як процес та стратегію формування і підтримки легітимності, та легітимність як результат цього процесу у вигляді соціально-санкціонованої форми визнання права на панування та виявлення згоди на підкорення, вираженої у досить високому індексі політичної довіри: по-третє, її *ціннісно-нормативний* аспект

– як вираз відповідності цілей та засобів діяльності влади суспільним потребам та визнаним орієнтирам суспільної взаємодії.

Таким чином, саме контекст визнання наближує феномен довіри до поняття легітимності, в той же час виявляючи їх специфіку: довіру зазвичай пов'язують з мінливими ситуативними, часто емоційними, реакціями на політичні події та мірою задоволення діяльністю різноманітних владних інституцій, ілюструючи проблему популярності окремих політиків при збереженні стабільного відношення до інституцій; легітимність же визначають як більш стале та процедурне відношення до влади, а в широкому контексті і до режиму в цілому. Використовуючи концепти ризику та небезпеки для виявлення системних ефектів досліджуваних феноменів, можемо відзначити, що втрата інституційної довіри є ризиковою ситуацією, втрата легітимності свідчить про пряму небезпеку для демократичності політичної системи. В той же час, завдяки динамічності та індикативності довіри відбувається своєрідне «олюднення» легітимності, надаючи їй ознак спрямованого морального відношення та визначаючи ціннісне поле її здійснень.

Слідуючи логіці М. Догана, демократична легітимність як дієвість всієї політичної системи по суті передбачає можливість крайньої недовіри правлячим силам, що виявляється у наявності законних механізмів зміни влади. В такому випадку легітимність політичної системи в цілому не підривається, втрачається саме довіра до конкретних інституцій чи їх представників [1, с. 151]. Вчений наголошує на недоречності змішування виявів міри схвалення тих чи інших владних проектів та їх реалізацій з відношенням до самих інституцій, що не має безпосереднього зв'язку з делегітимацією існуючих владних інституцій. На основі аналізу значної емпіричної документації М. Доган робить обґрунтований висновок про необхідність чіткого розмежування понять легітимності режиму, довіри до його інститутів та популярності правителів, причому значною стійкістю відрізняється саме легітимність режиму [1, с. 154].

На розрізненні довіри та легітимності наполягає і П. Розанваллон, виокремлюючи базові функції довіри в процесах легітимації та наголошуючи на наявності в реальних демократіях величезної прірви між довірою та легітимністю [2, с. 21]. Згідно П. Розанваллону, довіра, по-перше, сприяє розширенню легітимності, додаючи процедурним атрибутам легітимації морального виміру, втілюючи змістовний контекст довіри як орієнтацію на турботу про загальне благо. По-друге, довіра увиразнює в легітимності часовий контекст, оскільки легітимність сягає майбутнього як реалізація очікуваних, але непевних результатів. По-третє, довіра, позбавляючи необхідності застосовувати численні процедури верифікації та перевірки, забезпечує значну інституційну економію [8, р. 20–25].

Відповідно кризу довіри, що набуває досить загрозливих масштабів в багатьох країнах, особливо в сучасній Україні, спричинює загальна деморалізація та корумпованість влади, зневажання інтересами та потребами виборців, що породжує невпевненість у майбутньому, посилення екзистенційної тривоги та появу різноманітних соціальних страхів. Все це в цілому має системний ефект суспільного дисбалансу та додаткового соціального навантаження, формуючи загальну атмосферу підозрілості, розчарування, онтологічного страху.

В контексті проблематики аналізу шляхів формування політичної довіри як сукупності переконань громадян відносно спроможності влади виконувати зобов'язання доцільно розглянути два типи легітимності – нормативну та прагматичну. Нормативна, або деонтологічна легітимність передбачає відповідність діяльності влади певним усталеним нормам, загальновизнаним цінностям та правилам, передбачаючи більш широкий контекст політичних процесів та вплив на них соціокультурних чинників. Прагматична, або консеквенціалістська, легітимність базується на визнанні результативності функціонування політичного режиму та оцінці його ефективності, що результується у певних вигодах для громадян, зокрема, у вигляді економічного добробуту. Останнім часом найбільш поширеною стає саме прагматична легітимність, коли стабільність полі-

тичної системи визначається економічною успішністю, зумовлюючи також суб'єктивні чинники політичної довіри в аспекті задоволення/незадоволення владою як досягнення прийняттого рівня соціального добробуту [6].

В умовах демократизації суспільства нагальною потребою сучасності постає підтримка достатнього рівня довіри шляхом активізації політичної участі та залучення громадян в процеси посилення ефективності діяльності політичної системи. Трансцендентальний вимір політичної довіри постає як квінтесенція прийнятно очікуваного, що реалізується в царині ціннісно-нормативного обґрунтування виконання зобов'язань належним чином та формування основ адекватної відповіді на політичні запити суспільства.

Особливий потенціал демократичності полягає у визначенні довіри з точки зору переваг, які вона результиє, постаючи однією з базових умов суспільного порядку, політичної єдності чи узгодження, ефективного співробітництва, інтеграції, в той же час відображаючи асиметрично залежні відносини в ризикових ситуаціях. Ефективна довіра можлива за умови дієвої підтримки спільних цінностей та відносної передбачуваності соціальних дій, коли відомо, що зазвичай можна очікувати від інших. Таким чином, інструментальна цінність довіри полягає у сприянні ефективних взаємодій цілої низки колективних дій – співробітництва, інтеграції, самоорганізації тощо, зумовлюючи емерджентність системи в цілому.

З точки зору системного аналізу довіра розглядається як умова процесу самостворення системи, а базовою функцією довіри є, на думку Н. Лумана, редукція соціальної складності, постаючи механізмом спрощення контингентних комунікацій в умовах соціальної невизначеності [7]. Політична довіра, трактована як упевненість в безперебійному функціонуванні політичної системи, здійснює селективний вплив на соціальні дії, одночасно породжуючи та нівелюючи невизначеність соціальних взаємодій шляхом генералізації мотивів. Зростання в сучасному соціумі селективної свідомості супроводжує усвідомлення ризику, тобто громадяни як джерело влади зі зростанням громадянської

свідомості стають все більш розбірливими в структурі політичної системи, що сприяє їх позиціонуванню в якості ключових учасників політичної діяльності, що зумовлює суттєві зміни і в засадах легітимності. В аспекті спроможності політичної влади задовольняти очікування громадян, а значить, сприяти підтримці довіри та вирішувати проблеми власної легітимності, Н. Луман визначає в якості критеріїв, що забезпечують ефективність сфери владної практики, три вагомні компоненти – темп, синхронізацію та своєчасність, що надзвичайно проблематизується в сучасній політиці [3, с. 131]. Основою легітимності влади в сучасному суспільстві стає постійно підтримувана системою узагальнена готовність погоджуватись з невизначеними рішеннями та їх суспільне визнання, зреалізоване в політичній довірі не стільки як згоді на підкорення, скільки як зацікавленості у співучасті, готовності до активної взаємодії, що й зумовлює ціннісний вимір легітимації.

Проблематизацію демократичної легітимності досліджує також П. Розанваллон, стверджуючи, що життя сучасних демократій глобалізованого світу виходить за межі лише електорально-представницької сфери. Це зумовлює появу поряд з установчою та ідентифікаційною легітимністю нових форм демократичної легітимності, якості яких відповідають потребам сучасності в аспекті задоволення вимог актуального громадського схвалення та продукують рух залучення громадян. Таким чином, еволюція нових фігур легітимності спричинює нестійкість самої легітимності, зумовлюючи потребу постійного її обґрунтування та підтвердження, що щільно наближує сутнісні прояви легітимності до безпосередніх функціональних властивостей активної політичної довіри та ліберальної недовіри. Звертаючи увагу на притаманне звичній типології розрізнення легітимності як продукту суспільного визнання та легітимності як точної відповідності певній нормі, П. Розанваллон наголошує на гібридному характері легітимності нового типу (як легітимності безсторонності, рефлексивності та близькості) [2, с. 19]. Відбувається своєрідне накладання традиційних та нових властивостей: з одного боку, такі різновиди

легітимності звично походять від «характеристик інституцій, від їхньої здатності втілювати цінності й принципи, але в той самий час вони залежать від того, що повинні сприйматися суспільством як такі» [2, с. 19]. Відмінною ознакою легітимності нового типу є її зумовленість потребою постійного витворення ціннісно-нормативних підстав суспільного визнання, і саме довіра постає внутрішнім моральним ресурсом її обґрунтування.

Активна політична довіра, концептуалізована як ціннісно-орієнтаційне та регулятивне підґрунтя демократичної легітимності, задає спрямованість політичних процесів, визначаючи пріоритети та встановлюючи правила суспільного співробітництва. Завдяки політичній довірі відповідальність, компетентність, далекоглядність, підзвітність владних інституцій мають стати імперативною нормою політичного процесу, забезпечуючи в цілому відчуття надійності та безпечності світу. Політична довіра постає не лише механізмом делегування повноважень на здійснення влади, але й механізмом участі в демократії та способом контролю над її здійсненням, що в політичній теорії отримало назву «фідучіарної демократії», призначення якої – забезпечити посилення функціональності представницької демократії шляхом залучення у політичні процеси громадськості та активізації виховання почуття її власної значущості.

Трактована таким чином довіра, актуалізуючи змістовний компонент процедур визнання, уможливорює широкий контекст легітимації шляхом посиленої моральності та спрощення соціальних взаємин внаслідок покладання на волю Іншого та утвердження етосу піклування, що виявляється в соціально невизначеній ситуації в тривалій перспективі, мінімізуючи та унеможливаючи схеми зловживання довірою. Отже, враховуючи, без перебільшення, надзвичайну важливість присутності довіри в процедурах та функціонуванні демократичної легітимності в умовах кризової сучасності, необхідні кроки як для підтримки довіри, так і інституціалізації недовіри. Специфічними засобами контролю над владою є, зокрема, форми ліберальної та демократичної недовіри, що постають дієвими механізмами вертикального контролю. Ліберальна

недовіра є досить ефективним інституціоналізованим засобом обмеження та контролю влади, забезпечуючи координування різноманітних інтересів та стратегій [5].

Ключовим аспектом інституціоналізації ліберальної недовіри є наявність розвинутого громадянського суспільства. На противагу ізольованим та атомізованим індивідам, піддатним маніпулятивній ідеологічній обробці, інститути громадянського суспільства формують мережі контролюючих владу активних міцних груп з соціальною та політичною ієрархією. Ідею інституціоналізації недовіри як необхідної умови оптимізації та гуманізації сучасної демократії знаходимо у Юргена Габермаса, який пропонує теорію політично функціонуючої громадськості. Він звертає увагу на активізацію процесів мобілізації громадян для адекватної оцінки діяльності влади та здійснення контролю над діяльністю політиків та службовців державної адміністрації. В такому разі саме через суспільну думку, рефлексію відображається зв'язок держави з потребами суспільства [4, s. 44, 46].

Інституціоналізація недовіри як організований громадський контроль за діяльністю владних інституцій є механізмом їх «виправлення» та спрямування відповідно до потреб суспільства, забезпечуючи інтеграцію колективно виробленої суспільної думки в процес прийняття рішень. Ліберальна недовіра, трактована як здорова міра критичності та дієвого нагляду за функціонуванням владних інституцій, є необхідною соціальною умовою реальної демократії, постаючи неформальною інституцією громадської активності.

Стимульована демократичними інституціями, політична комунікація у вигляді дискурсивних практик громадського обговорення сприятиме формуванню обґрунтованих консенсусних позицій відносно суспільно-значущих питань, уможливліючи пошук джерел узгодження в умовах тривалої незгоди, властивої плюралістичним демократіям. Окрім того, активна публічна громадськість потребуватиме постійної політичної та загальнокультурної самоосвіти, зумовлюючи також становлення культури довіри в широкому контексті.

Отже, активна політична довіра постає дієвим механізмом легітимації влади шляхом одночасно і породження цінностей, і стимуляції до їх втілення, виявляючи практичну значущість обґрунтованого визнання у забезпеченні стабільності політичної системи в якості ціннісно-нормативної бази соціальної підтримки, увиразнюючи легітимність як засіб суспільної комунікації, що вибудовується навколо суспільно-значущих орієнтирів. В сучасних умовах політична довіра позначає подвійність очікувань громадян – виявлене у ході виборів покладання на волю фахівців та потреба у контролі за їх діяльністю, зреалізованому незалежними громадськими органами. В новій демократичній легітимності змінюється як спосіб зв'язку з громадянами, так і спосіб оцінки дій владних інституцій шляхом зростання політичної самосвідомості та активізації громадської участі, що уможлиблює різнорівневу публічну комунікацію та постійне обговорення недосконалостей демократії, мобілізуючи суспільство для втілення ліберальної недовіри як незалежного громадського контролю над діяльністю влади.

Список використаних джерел

1. Доган М. Легитимность режимов и кризис доверия / Матей Доган [пер. с фр. Т. Н. Шумилиной] // Социс. – 1994. – № 6. – С. 147–156.
2. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / П'єр Розанвалон: [пер. з фр. Євгена Марічева]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 287 с.
3. Луман Н. Власть / Никлас Луман: [пер. с нем. А. Ю. Антоновского]. – М. : Праксис, 2001. – 256 с.
4. Habermas J. Strukturwandel der Öffentlichkeit / J. Habermas. – Berlin : Luchterhand Verlag, 1971. – 379 S.
5. Hardin R. Liberal Distrust / Russell Hardin. – European Review. – 2002. – Vol. 10. – № 1. – P. 73–89.

6. Levi M., Sacks A. Legitimizing Beliefs: Sources and Indicators / Margaret Levi, Audrey Sacks // Regulation & Governance. – 2009. – № 3. – P. 311–333.
7. Luhmann N. Vertrauen. Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität / Niklas Luhmann. – Stuttgart : Lucius & Lucius, 2000. – 140 S.
8. Rosanvallon P. Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust / Pierre Rosanvallon. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – 336 p. – P. 1–27.

References

1. Dogan M. The Legitimacy of Regime and Trust Crisis / Mattei Dogan // Socis. – 1994. – № 6. – P. 147–156.
2. Rosanvallon P. La Legitimite Democratique. Impartialite, Reflexivite, Proximite / Pierre Rosanvallon. – K., 2009. – 287 p.
3. Luhmann N. Macht / Niklas Luhmann. – M., 2001. – 256 p.
4. Habermas J. Strukturwandel der Öffentlichkeit / J. Habermas. – Berlin : Luchterhand Verlag, 1971. – 379 S.
5. Hardin R. Liberal Distrust / Russell Hardin // European Review. – 2002. – Vol. 10, № 1. – P. 73–89.
6. Levi M., Sacks A. Legitimizing Beliefs: Sources and Indicators / Margaret Levi, Audrey Sacks // Regulation & Governance. – 2009. – № 3. – P. 311–333.
7. Luhmann N. Vertrauen. Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität / Niklas Luhmann. – Stuttgart : Lucius & Lucius, 2000. – 140 S.
8. Rosanvallon P. Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust / Pierre Rosanvallon. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – 336 p. – P. 1–27.

Kozhemiakina O. M. Political trust as a value-regulatory foundation of democratic legitimacy. In the article the conceptualization of political trust as a source of moral and normative democratic legitimacy is performed, paying attention to the ways of its formation and mechanisms to enhance its effectiveness in the con-

flict of identities and values of modern globalized society. The correlation between the concepts of political trust and legitimacy is examined in terms of the analysis of processes of reasonable recognition, social coordination and moral support, applying the methodological basis of the theory of system, discourse ethics, theories of social changes. As a means of formation and support of the efficiency of democratic legitimacy the liberal distrust as an independent public control over the activity of government is examined.

Key words: *political trust, legitimacy, democracy, recognition, communication, liberal distrust.*

Кожемякина О. Н. *Политическое доверие как ценностно-нормативная основа демократической легитимности. В статье осуществлена концептуализация политического доверия как нормативного и нравственного источника демократической легитимности, обращая внимание на пути ее формирования и механизмы усиления ее эффективности в условиях конфликта идентичностей и ценностных ориентаций современного глобализированного социума. Соотношение концептов политического доверия и легитимности рассмотрено в аспекте анализа процессов обоснованного признания, социальной согласованности и моральной поддержки, применяя методологические принципы системной теории, дискурсивной этики, теории социальных изменений. В качестве средства формирования и поддержки эффективности демократической легитимности исследуется либеральное недоверие как независимый гражданский контроль над деятельностью власти.*

Ключевые слова: *политическое доверие, легитимность, демократия, признание, коммуникация, либеральное недоверие.*

Стаття надійшла до редакції 26.03.15